

Kolonialt samlande i Sápmi

JONAS MONIÉ NORDIN*

Stockholms universitet

CARL-GÖSTA OJALA**

Uppsala universitet

Inledning

Att Skandinavien och Sverige har haft ett kolonialt förflutet är numera de flesta forskare inom fältet ense om, även om frågan om den skandinaviska och svenska kolonialismens karaktär och betydelse under lång tid har varit omdiskuterad och kontroversiell.¹ Danmarks långvariga kolonialvälde i Indien, Afrika och Karibien 1620–1917, den långa och komplicerade relationen till Kalaallit Nunaat/Grönland och landets framträdande roll i den transatlantiska slavhandeln är några exempel.² Även Sverige var en aktör men med mindre ”framgång” än Danmark.³ Den mest omfattande, och i dag mest kontroversiella, svenska koloniala historien rör de samiska områdena, Sápmi, med ursprung i tidigmoderna koloniala ideologier och praktiker, exploatering av naturresurser, missionsprocesser, skattläggning samt social och kulturell kontroll av den samiska befolkningen, processer som bör ses i ljuset av en samtidig tidig-modern europeisk expansion.⁴ I dessa koloniala processer spelade även

Essän har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

* Fil. dr i arkeologi, docent i historisk arkeologi

** Fil. dr i arkeologi

1. Se vidare bidrag i Magdalena Naum & Jonas M. Nordin (red.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena* (New York 2013); liksom bidrag i specialnumret om nordisk kolonialism i *Scandinavian Studies* 91:1–2 (2019).

2. Se bokprojektet *Danmark og kolonierne* i fem volymer: Mikkel Venborg Pedersen (red.), *Danmark: En kolonimagt* (Köpenhamn 2017); Hans Christian Gulløv (red.), *Grønland: Den arktiske koloni* (Köpenhamn 2017); Per Oluf Hernæs (red.), *Vestafrika: Forterne på Guldkysten* (Köpenhamn 2017a); Per Oluf Hernæs (red.), *Indien: Tranquebar, Serampore og Nicobarerne* (Köpenhamn 2017b); Poul Erik Olsen (red.), *Vestindien: St. Croix, St. Thomas og St. Jan* (Köpenhamn 2017).

3. Naum & Nordin (2013).

4. Gunlög Fur, *Colonialism in the Margins: Cultural Encounters in New Sweden and Lapland* (Leiden 2006); Carl-Gösta Ojala & Jonas M. Nordin, "Mining Sápmi: Colonial histories, Sámi Archaeology, and the Exploitation of Natural Resources in Northern Sweden", *Arctic Anth-*

synen på materiell kultur och insamling av samiska materiella objekt en viktig roll, med kopplingar till kolonialt samlande i andra delar av världen.⁵ Tidigmodern insamling av samisk materiell kultur, och senare insamling av samiska mänskliga kvarlevor, som del av svensk kolonialism i Sápmi, utgör temat för denna essä.

Sápmi och samisk rättighetskamp

Den svenska koloniala historien i Sápmi har under senare år alltmer uppmärksamats såväl inom forskning som i samhällsdebatten i stort. Svenska kyrkan har kritiskt granskat sin historiska relation till den samiska befolkningen som del av en försoningsprocess med det samiska folket.⁶ Diskussioner om en sanningskommission som ska undersöka den svenska statens relationer till den samiska befolkningen har inletts.⁷ Det finns i dag flera pågående mark- och vattenkonflikter runtom i Sápmi. Ett aktuellt fall är det uppmärksamade Girjasmålet, Girjas sameby mot svenska staten, rörande samebyns anspråk på hävdvunna jakt- och fiskerättigheter, vilket i januari 2020 avgjordes till förmån för Girjas sameby, i Högsta Domstolen.⁸ Ett annat uppmärksammat fall har rört den planerade järnmalmgruvan i Gállok, utanför Jokkmokk, vilken mött stort motstånd från bland annat samiska grupper.⁹ Dessa konflikter över landrättigheter har en lång historisk bakgrund, med rötter i 1600- och 1700-talens svenska koloniseringspolitik i de samiska områdena.

ropology 52:2 (2015) s. 6–21; Carl-Gösta Ojala & Jonas M. Nordin, "Mapping Land and People in the North: Early modern Colonial Expansion, Exploitation and Knowledge", *Scandinavian Studies* 91:1 (2019) s. 98–133.

5. Jonas M. Nordin & Carl-Gösta Ojala, "Collecting Sápmi: Early Modern Collecting of Sámi Material Culture", *Nordisk museologi* 2015:2 (2015) s. 114–122; Jonas M. Nordin & Carl-Gösta Ojala, "Collecting, Connecting, Constructing: Early Modern Commodification and Globalization of Sámi Material Culture", *Journal of Material Culture* 23:1 (2018) s. 58–82; se även Linda Andersson Burnett, "Translating Swedish Colonialism: Johannes Schefferus' *Laponia* in Britain c. 1674–1800", *Scandinavian Studies* 91:1 (2019) s. 134–162.

6. Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* vol. 1 & 2 (Skellefteå 2016).

7. I skrivande stund har Sveriges regering uttalat att en sanningskommission kommer tillsättas. Formerna för denna är dock ännu inte bestämda.

8. Se artiklar i *Samefolket* 101:2 (2020).

9. Tor Lundberg Tuorda, "Life as a Sami Activist: My Struggle for a Mining-Free Gállok – Jokkmokk and Kvikkjokk", i Johan Gärdebo, May-Britt Öhman & Hiroshi Maruyama (red.), *RE: Mindings: Co-Constituting Indigenous/Academic/Artistic Knowledges* (Uppsala 2014) s. 201–213; Ojala & Nordin (2015) s. 7–10; Sofia Persson, David Harnesk & Mine Islar, "What Local People? Examining the Gállok Mining Conflict and the Rights of the Sámi Population in Terms of Justice and Power", *Geoforum* 86 (2017) s. 20–29.

Frågorna om samiskt självbestämmande och samiska landrättigheter och kulturella rättigheter är också i högsta grad relevanta för kulturarvssektorn och de kulturhistoriska ämnena. Särskilt tydligt blev detta genom återbegravningen av 25 samiska kranier i Lycksele i augusti 2019, vilka för ett drygt halvsekel sedan fördes till Historiska museet i Stockholm som led i en insamlingspraktik med rötter i rasvetenskap och rasbiologi. I och med denna och ett fåtal andra återbegravningar har Sverige, om än till viss del motvilligt, anpassat sig till en global praktik av återbördande av urfolks mänskliga kvarlevor och materiell kultur. Om 1950-talets insamling av kranier och skelett från kyrkogården i det gamla Lycksele markerar ett senkommet slut på den rasistiskt färgade insamlingen av samisk materiell kultur och mänskliga kvarlevor, måste rötterna sökas långt tidigare, i den tidigmoderna kolonialismen och Europas expansion under 1400- och 1500-talen.

Kolonialt samlande i ett globalt perspektiv

Insamlande av föremål, stöld av materiell kultur och kulturell appropriering var en central del i Portugals och Spaniens koloniala expansion under medeltidens slut och den tidigmoderna tidens början. Den så kallade Moctezumas krona (*Kopilli Ketzalli*), ett exklusivt fjäderarbete från Centralamerika och åtminstone från 1575 i huset Habsburgs ägo, är en av de mer kända föremålen som tidigt togs från Amerika till Europa och nu förvaras på Etnologiska museet i Wien. Mexico har återkommande krävt att föremålet ska återlämnas men hittills utan gensvar.¹⁰ Liknande unika och värdefulla föremål från Nord- och Sydamerika, såväl som andra kontinenter, påträffas i kungliga och andra samlingar i Portugal, Spanien, Frankrike och Storbritannien, men även i Danmark och Sverige. Fjäder- och stenarbeten, hängmattor, vapen, kläder, tobakspipor och kajaker är bland de mest vanligt förekommande amerikanska föremålen i europeiska samlingar.

I äldre forskning har dessa amerikanska föremål framför allt studerats som en empirisk och taktill del av renässansens tankevärld. Föremålen togs till Europa och placerades i kuriosakabinett, eller i *studioli*, och blev en del av en materiell kartläggning av världen och en personlig prestige-

10. Jennifer Ponce de León, "Through an Anticolonial Looking Glass: On Restitution, Indigenismo, and Zapatista Solidarity in *Raiders of the Lost Crown*", *American Quarterly* 70:1 (2018) s. 1–24.

produkt för den enskilde samlaren. Nyare forskning har emellertid visat hur föremålen fortsatt ha en aktiv funktion efter överförandet till Europa. Biografiska perspektiv på materiell kultur har kunnat blottlägga serier av användningsområden och aktiviteter där föremål ingått som aktiva delar i relation till mänskliga och andra subjekt.¹¹ Exploatering, kidnappning och förslavande av urfolk var en del av den europeiska kolonialismens praktik, men den har inte inneburit att historisk agens varit enbart förbehållet europeiska aktörer. Den tidiga skandinaviska koloniala historien rymmer en mångfald exempel på förhandlingar, anpassningar och förnyelse i de koloniala mötena.¹²

Forskningen har börjat intressera sig för en tidigare sällan uppmärksammad insamlingspraktik: samlandet och bortrövandet av människor från främmande kontinenter och områden. Utställande och iscensättande av det föreställt främmande var en viktig beståndsdel i den tidiga europeiska kolonialismen. Denna praktik kom att leva kvar och utvecklas till människoutställningar och mänskliga zoon under 1800-talet, som till exempel William Bullocks föreställningar i Storbritannien eller Carl Hagenbecks zoo i Hamburg.¹³ Vid sidan av samlandet av artificialia och naturalia, samlades levande människor och människoavbildningar.¹⁴ Både Christoffer Columbus och Martin Frobisher kidnappade representanter för amerikanska urfolk för att ha som underhållare och exotiska inslag i Spanien respektive England under 1400-talets slut och 1500-talets andra hälft.¹⁵ I samband med Danmarks intresse för Grönland från 1500-talets slut, blev bortrövande av inuiter en återkommande aktivitet

11. Nicholas Thomas, *Entangled Objects: Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific* (Cambridge, MA 1991); Nicholas J. Saunders, "Biographies of brilliance: Pearls, transformations of matter and being, c. AD 1492", *World Archaeology* 31:2 (1999) s. 243–257; Jonas M. Nordin, "Tactile Relations: Material Entanglement between Sweden and its Colonies", i Magdalena Naum & Fredrik Ekengren (red.), *Facing Otherness in Early Modern Sweden: Travel, Migration and Material Transformations, 1500–1800* (Woodbridge 2018) s. 87–106.

12. Jfr t.ex. Jonas M. Nordin, *The Scandinavian Early Modern World: A Global Historical Archaeology* (London 2020).

13. Gunnar Broberg, "Lappkaravaner på villovägar: Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900", *Lychnos* (1981–1982) s. 27–86; Cathrine Baglo, *På ville veger? Levande utställningar av samer i Europa og Amerika* (Tromsø 2011); Linda Andersson Burnett, "The Lapland Giantess' in Britain: Reading Concurrences in a Victorian Ethnographical Exhibition", i Gunlög Fur, Diana Brydon & Peter Forsberg (red.), *Concurrent Imaginaries, Postcolonial Worlds: Toward Revised Histories* (Leiden 2017) s. 123–143.

14. Nordin & Ojala (2018).

15. Alden T. Vaughan, *Transatlantic Encounters: American Indians in Britain, 1500–1776* (Cambridge 2006).

med kontinuitet till långt in på 1900-talet.¹⁶ En praktik av både handel med lyxobjekt och insamlande av människor kan tidigt spåras i den danska kolonin Tranquebar i dagens Tamil Nadu, Indien, grundad 1620. Porslin, kryddor och indiska barn och ungdomar, vilka i Danmark kom att kallas morianer, inköptes och fördes till Danmark under koloniens första år.¹⁷

En liknande praktik har ägt rum i Sápmi. År 1478 fångade den danske fogden i Jämtland en ung samisk man som hamnade som en mänsklig gåva tillsammans med en uppsättning skidor och en pilbåge hos hertig Albrekt av Sachsen. Sten Sture den äldre hade till Stockholm skaffat både renar och samer, men det är okänt huruvida detta skedde under tvång eller inte.¹⁸ Vid Erik XIV:s kröning deltog en grupp samer och under 1600-talet var en relativt stor mängd samer anställda som renvaktare och underhållare i Stockholm.¹⁹ Här var även de samiska föremålen och dräkterna viktiga. I vilken grad deltagandet skett frivilligt är okänt men från 1600-talets mitt finns exempel på att samer inte vistades frivilligt i Stockholm. Det fanns således en koppling mellan Columbus kidnappningar och Danmarks och Sveriges relation till Sápmi och insamlandet av samiska föremål. Där det samlades föremål, samlades också ofta människor.²⁰

Samlandet av föremål och bortrövandet av människor från Amerika till Europa från 1490-talet och framåt är viktigt att beakta för att förstå den skandinaviska approprieringen av samisk materiell kultur och varför en avsevärd majoritet av det tidigmoderna materiella samiska kulturarvet i dag inte påträffas inom Sápmis gränser eller under kontroll av samiska organisationer. Detta är en situation som påminner om

16. Hans Christian Gulløv & Peter A. Toft, "Det førkoloniale tid", i Hans Christian Gulløv (red.), *Grönland: Den arktiske koloni* (Köpenhamn 2017) s. 16–43; Ann Kristin Hermann, "Så gick det till när Danmark tog 22 barn från sina familjer på Grönland", *Dagens Nyheter* (DN) 3/10 2019.

17. Jorge Simón Izquierda Diaz, "The Trade in Domestic Servants (Morianer) from Tranquebar for Upper Class Danish Homes in the first half of the Seventeenth Century", *Itinerario* 43:2 (2019) s. 194–217.

18. Gösta Berg, "Lappland och Europa: Några anteckningar om renar som furstegåvor", i Dag Strömbäck (red.), *Scandinavica et Fenno-Ugrica: Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954* (Stockholm 1954) s. 224–226.

19. "Henrik Normans resa till Erik XIV:s kröning 1561", *Historisk tidskrift* 5 (1885) s. 259–296.

20. Jonas M. Nordin, "Center of Diversity: Sámi in Early Modern Stockholm in the light of European Colonial Expansion: A Historical Archaeological Approach", *International Journal of Historical Archaeology* 22:4 (2018) s. 663–685.

många koloniserade urfolks runtom i världen. Vid de stora nationella museerna i Helsingfors, Köpenhamn, Oslo och Stockholm förvaras en övervägande majoritet av det äldre samiska materiella kulturarvet. Men även i privata samlingar vid svenska och utländska slott och herrgårdar påträffas äldre samiska föremål tillsammans med andra samlarobjekt, såsom kinesiskt porslin, japanska lackföremål och naturalier. En mycket liten del är dock utställd och mycket lite forskning har bedrivits kring dem sedan 1900-talets först hälft.²¹

Insamling av samisk materiell kultur i en kolonial kontext

Insamlandet av samiska föremål i Sverige växte i omfattning och betydelse under 1600-talet, vilket hänger samman med åtminstone tre faktorer. Trettioåriga krigets katolska propaganda mot Sverige om en allians med samiska "trollkarlar", med syfte att vinna övertag i kriget, utgör en av dessa. Propagandan blev ett skäl till den därpå följande missionen och kampen mot samiska icke-kristna religiösa föreställningar och ritualer.²² Anläggandet av kyrko- och marknadsplatser i de inre delarna av norra Sverige från tidigt 1600-tal, vilket var ett viktigt led för den svenska kronan och kyrkan att få kontroll över de nordliga områdena och dess samiska befolkning, liksom den snabbt accelererande gruvnäringen i Sápmi med inslag av internationellt kapital, utgör en andra viktig faktor.²³ Den första vågen av svenska och utländska besökare och tidig turism i Sápmi under 1600-talet utgör en tredje, och med de ovan nämnda punkterna, besläktad faktor.

Ett av de första dokumenterade exemplen på inskaffande av samiska föremål är samlandet och avbildandet av en trumma från Silbojokks bruk i Arjeplog, från 1642.²⁴ Trumman är sedan länge försvunnen och

21. För översikter av samlingar med samiska föremål, se Gunilla Edbom, *Samiskt kulturarv i samlingar: Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål* (Jokkmokk 2005); Eeva-Kristiina Harlin, *Recalling Ancestral Voices: Repatriation of Sámi Cultural Heritage* (Inari 2008); Eeva-Kristiina Harlin, Jonas M. Nordin & Carl-Gösta Ojala, *Samiskt kulturarv och kolonialt samlande: Kartläggning och kulturhistorisk introduktion* (kommande). I Norge och Finland pågår i dag processer för överföring av samiska föremål från de nationella centralmuseernas samlingar till samiska museer.

22. Bengt Löw, "Johannes Schefferus och hans Lapponia", i Johannes Schefferus, *Lapland* (Uppsala 1956) s. 9–23; Håkan Rydving, "Gustav II Adolf och samerna", *Saga och sed* (2006) s. 15–27.

23. Ojala & Nordin (2015); Ojala & Nordin (2019).

24. Ernst Manker, "En lapptrumstolkning från Silbojokk 1642", *Norrbottnen* (1935) s. 90–105; Jonas M. Nordin (2020) s. 120.

sannolikt förstördes den i samband med den i Arjeplogsfjällen stundtals brutala missionsverksamheten. Under 1600-talet och 1700-talets början förstördes många samiska heliga trummor efter att de inkrävts och konfiskerats vid tingen.²⁵

Längre norrut, i Tornedalen med omnejd, lades samtidigt grunden för ett omfattande bergsbruk med gruvor och bruk från Jukkasjärvi i norr till Kalix i söder, under kontroll av de nederländska bröderna Abraham och Jakob Momma-Reenstierna. Deras huvudbruk, Kengis vid Pajala, kom att bli besöksmål och hållpunkt för många svenska och utländska resenärer. Härifrån stammar flera beskrivningar av regionen, av samerna och den finska befolkningen, men även av samiska föremål och handel med dessa. Johan Ferdinand Körningh, Jean François Regnard, Francesco Negri och Olaus Rudbeck den yngre, var några av de resenärer som besökte bruket och Tornedalen under senare delen av 1600-talet.²⁶ Både Körningh och Regnard beskriver hur de skaffade sig samiska föremål och den senare beskriver stolt hur han lurade till sig en samisk trumma, samt hur han med sitt resesällskap plundrade den samiska offerplatsen Dárráguoika/Tarrakoski vid Torneälvens utlopp ur Torneträsk.²⁷ En helig plats som i dag ligger på gränsen mellan nuvarande Talma samebys och Gabna samebys marker blev därmed förstörd. I Jukkasjärvi kyrka hänger fortfarande en trätavla med Regnards egenhändiga berättelse om sin ankomst till denna världens ände som han beskrev området kring Torneträsk.²⁸

Johan Ferdinand Körningh beskriver i sin tur tämligen utförligt hur han köper och byter till sig medicinalväxter, kläder och andra föremål, samt att han övertalar en samisk pojke, som han ger namnet Petrus, att följa med till Prag för att där utbildas. Petrus förefaller vara motvillig men kommer ändå till slut med till Prag 1660 varefter han försvinner ur käl-

25. Håkan Rydving, *The End of Drum-Time: Religious Change among the Lule Saami, 1670s–1740s*, 2nd ed. (Uppsala 1995); Jonas M. Nordin, "Embodied Colonialism: The Cultural Meaning of Silver in a Swedish Colonial Context in the 17th Century", *Post-Medieval Archaeology* 46:1 (2012) s. 143–165.

26. Jonas M. Nordin & Carl-Gösta Ojala, "Copper Worlds: A Historical Archaeology of Abraham and Jakob Momma-Reenstierna and their Industrial Enterprise in the Torne River Valley, c. 1650–1680", *Acta Borealia* 34:2 (2017).

27. Jean François Regnard, *Voyage de Laponie, voyage de Flandre et de Hollande, du Danemark, de la Suède* (Paris 1877) s. 82.

28. Alf Uddholm, "Jean François Regnards inskrift i Jukkasjärvi kyrka i Lappland – och Linné", *Eranos* 83 (1985) s. 212–222.

lorna. Körningh beskriver hur han samlar på sig samisk slöjd och andra föremål som nu är försvunna.²⁹

En annan som ville samla på samiska föremål var filosofen John Locke som lät beställa ett par stövlar från den engelske envoyén i Stockholm, David Allestree, 1671. Skeppet som förde med stövlarna sjönk emellertid och Locke fick vara utan samiska samlingsobjekt.³⁰ Några decennier senare önskar ärkehertigen av Toscana få en samisk trumma och med den ett samiskt barn att uppträda och spela. Nicodemus Tessin ansträngde sig för att skaffa fram det samiska barnet men misslyckades. En trumma lyckades han dock sända till Italien i utbyte mot ett eftertraktat bokverk. Numera förvaras trumman i Vatikanmuseet.³¹

Det exotiserande samlandet av samiska föremål ägde rum vid hovet i Stockholm och hos framträdande samlare som Ole Worms i Köpenhamn och Olaus Rudbeck i Uppsala. Den kanske mest kände, Johannes Schefferus, lät uppföra ett eget museum i Uppsala för sina samlingar av bland annat samiska föremål, beskrivna i *Lapponia* 1673, men även för samlingen av mineraler från Sápmi som han fått genom korrespondens med bland andra bröderna Momma-Reenstierna.³² I ett inventarium över Antikvitetskollegiets samlingar från 1693 framgår det att ceremonitrummor, sejtar (*sieidi*) och ackjor var en framträdande samlingsgrupp, vid sidan av medeltida mynt, guldrakteater från järnåldern och krigsbyten från trettioåriga kriget.³³

Samlandet samspelade med en vidare kommodifiering av samiska föremål. De ovan nämnda bröderna Momma-Reenstierna var bara några av dem som också gjorde affärer på att sälja samiskt hantverk och samiska föremål. Bröderna använde sig av den vid tiden spridda exotiska föreställningen om det samiska i marknadsföringen av sig själva och sina företag, baserade på bland annat mässingsproduktion för global avsalu. Abraham Momma-Reenstierna lät den ingifte släktingen David

29. Johan Ferdinand Körningh, *Berättelse om en missionsresa till Lappland 1659–60*, övers. från latin av John Granlund (Uppsala 1956).

30. Ann Talbot, "The Great Ocean of Knowledge": *The Influence of Travel Literature on the Work of John Locke* (Leiden 2010) s. 55.

31. Juha Pentikäinen, "The Saami Shamanic Drum in Rome", i Tore Ahlbäck (red.) *Saami Religion* (Stockholm 1987) s. 124–149; Märten Snickare, "Kontroll, begär och kunskap: Den koloniala kampen om Goavddis", *Rig* 97:2 (2014) s. 65–77.

32. Johannes Schefferus, *Lappland*, övers. från latin av Henrik Sundin (Uppsala 1956 [1673]) s. 141, 393–394.

33. Ture J. Arne, "Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets samlingar", *Fornvännen* 26 (1931) s. 48–93.

Samiskt ekipage, gåva till Karl XI från landshövding i Västerbotten, Gustaf Douglas. Livrustkammaren, inv. nr 1696. Foto: Livrustkammaren.

Klöcker-Ehrenstrahl avbilda honom iklädd samisk dräkt körande en *geres* (ackja) dragen av en ren.³⁴

I samband med Karl XI:s resa i Västerbotten 1694 fick han i gåva av landshövding Gustaf Douglas ett fullskaligt renekipage bestående av en uppstoppad, stegrande vit ren, monterad på en ställning och dragande en *geres* med en modell av en samisk kusk (se figur ovan). Kusken är en människodocka i full skala klädd i samisk dräkt och med en trumma i famnen. Ekipaget är omsorgsfullt tillverkat och sannolikt framställt för att se äkta ut. Det var länge utställt på Stockholms slott och i Kungliga rustkammaren för att under 1900-talet mestadels förvaras i magasin.³⁵

Andra aktörer som skaffade samiskt hantverk, men av andra skäl än samlarna, var den svenska armén och svenska flottan, vilka utrustades med samisktillverkade skor, vantar och väskor.³⁶ Bröderna Momma-Reenstierna var aktiva i dessa affärer och en icke föraktlig del av deras handel bestod av handskar och stövlar från Tornedalen och Sápmi.

34. Nordin & Ojala (2017).

35. Nordin & Ojala (2018).

36. Inger Zachrisson, "Samiska väskor på svenska örlogsskepp: Tusen år av kulturmöten", i Staffan von Arbin *et al.* (red.), *Tjop tjop: Vänbok till Christer Westerdahl med anledning av hans 70-års dag den 13 november 2015* (Skärhamn 2015) s. 321–330; Nordin (2018).

Linné och samisk materiell kultur

En av de mest kända samlarna av samiska föremål under tidigmodern tid var Carl von Linné, som inte bara noggrant beskrev sitt möte med samer från Hälsingland hela vägen till Tornedalen under sin resa 1732, utan även samlade samiska kläder och trummor. Samlandet av de samiska föremålen, och iklädandet av en samisk dräkt, utgjorde sannolikt en viktig del i Linnés "varumärkesbygge".³⁷ Publiceringen av *Flora Lapponica* 1737 kom att bli en veritabel succé. Genom sin resa och publicerandet av *Flora Lapponica* kom Linné att utgöra en betydelsefull brygga till de senbarocka vetenskapspersonerna som Rudbeck d.ä., Rudbeck d.y. och Johannes Schefferus, samt kretsen kring Antikvitetskollegiets grundande 1667, med Johan Hadorph, Johannes Loccenius, Olof Stiernhielm, Olof Verelius och Schefferus.³⁸ Rudbeck d.ä. och Johannes Schefferus hade aktivt samlat samiska föremål, men med Rudbeck den yngres och Linnés resor tog vetenskapen ny form.

Sápmi och det samiska kom att utgöra en lockande projektionsyta för det förment exotiska, för bröderna Momma-Reenstierna och även för Linné i konstruerandet av ett eget varumärke, vilket inte minst märks i Martin Hoffmanns berömda porträtt av Linné i samisk dräkt och med en samisk trumma. Linnés uppträdande i samiska kläder visar också på den koloniala blickens dubbelhet, *mimesis* och *alterity*, som den beskrivs av Michael Taussig, med den mimetiska praktiken av härmande och det alteriska, approprierandet av "det Andra" som en förlöjligande och nedgörande praktik.³⁹

Linné var även aktiv i cirkulationen av samisk materiell kultur och fungerade som en förmedlande länk mellan aristokratin i Mälardalen och Sápmi. Entomologen och bruksägaren Charles de Geer på Leufsta-

37. Edgar Reuterskiöld & K.B. Wiklund, "Linnés lappska trolltrumma", *Fataburen* (1912) s. 129–169; Patricia Tara, *Sex, Botany and Empire: The Story of Carl Linnaeus and Joseph Banks* (Cambridge 2003); Sunna Kuoljok, "Carl von Linne i samisk dräkt", *Norrbottnen* (2006) s. 7–24; jfr. även Gunnar Broberg, *Mannen som ordnade naturen: En biografi över Carl von Linné* (Stockholm 2019) s. 75–96.

38. Henrik Schück, *Kgl. Vitterhets-historie- och antikvitetsakademien: 2, Antikvitetskollegiet 1* (Stockholm 1933a); Henrik Schück, *Kgl. Vitterhets-historie- och antikvitetsakademien: 3, Antikvitetskollegiet 2* (Stockholm 1993b).

39. Michael Taussig, *Mimesis and Alterity: A Particular History of the Senses* (New York 1993); se även Philip J. Deloria, *Playing Indian* (New Haven, Conn. 1998); Jonas M. Nordin, "Connecting Commodities: Globalization through Material Entanglement", i Dan Hicks, William Whyte & Audrey Horning (red.), *Cultural History of Objects*, Vol. III: 'Enlightenment' (London kommande).

bruk fick en samisk trumma i utbyte mot ett herbarium av Linné. Greve Cronstedt på Fullerö utanför Västerås lyckades också få en trumma till sin samling av just Linné.⁴⁰ Linnés roll i denna spridning av samiska föremål blev sannolikt särskilt viktig i 1700-talskontexten. Den lutheriska missionen hade accelererat under slutet av 1600-talet och 1700-talets början. Hundratals trummor kan ha förstörts och många andra samlades in i Danmark-Norge och Sverige under en ofta brutal regim, med hot om straff och våld. I Köpenhamn fanns enligt uppgift ett hundratal samiska trummor, insamlade i Norge under tidigt 1700-tal under ledning av missionären Thomas von Westen, vilka förstördes i stadsbranden 1728.⁴¹

Insamlandet av samiska föremål, handeln med samisk slöjd och exporten av renar till de europeiska hoven fortsatte under 1700- och början av 1800-talen. Ett tidigmodernt intresse för särskilt trummor, ackjor och sejtar, utvecklades till ett breddat och ökat intresse för samisk materiell kultur i vid bemärkelse. De första avsiktliga souvenirerna dyker upp, miniatyrtrummor för en turistmarknad, samiska knivar med skaft och slida men utan blad för samlare är några exempel.⁴² Det tidigmoderna samhällets koloniala kidnappande av samer förefaller ha stannat av och kom under 1800-talet att ersättas av ett omfattande internationellt intresse för samiska mänskliga kvarlevor, särskilt kranier. Man kan kanske säga att trummans position till viss del kom att ersättas av kraniets.

Insamling av samiska mänskliga kvarlevor och samiska krav på återförande och återbegravning

Under tidigt 1800-tal utvecklades, parallellt med samlandet av samisk materiell kultur, ett anatomiskt samlande i Sápmi. För den framväxande anatomiska, kraniologiska och rasvetenskapliga forskningen, och för bygget av anatomiska samlingar, krävdes skelett och framför allt kranier. Det internationella intresset riktades inte minst mot världens urfolksgrupper, även samer. Forskare, upptäcktsresande, men även präster, missionärer och läkare, deltog under 1800-talet och tidigt 1900-tal i insamlingen av samiska mänskliga kvarlevor, från såväl nyligen avlidna samiska individer som från utgrävningar och plundringar av äldre och

40. Inv. nr. 20 812, Statens historiska museer (SHM); Ernst Manker, *Die lappische Zaubertrommel: Eine ethnologische Monographie. 1, Die Trommel als Denkmal materieller Kultur* (Stockholm 1938) s. 723–727.

41. Adolf Steen, *Samenes kristning og Finnemisjonen til 1888* (Oslo 1954) s. 39–40.

42. Jfr. British Museum, miniatyrtrumma, inv. nr. Eu+4344, Skoklosters slott, inv. nr. 13715.

nyare gravar. Vid Karolinska Institutet byggde Anders Retzius upp en stor samling med kranier från folkgrupper runt om i världen som även inrymde en, av Retzius själv högt värderad, samling med samiska kranier. Även vid Lunds universitet och Uppsala universitet byggdes stora kranie- och skelettsamlingar upp.⁴³

Lars Levi Læstadius, kyrkoherde i Karesuando och Pajala, och grundaren av den læstadianska väckelserörelsen, är en av de mest kända personerna som aktivt deltog i insamling av samiska mänskliga kvarlevor, i detta fall från gravar på den gamla kyrkogården i Markkina, Enontekiö under 1830-talet.⁴⁴ Det fanns ett stort intresse för samiska kvarlevor från forskare och samlare runt om i världen, och samiska kvarlevor hamnade genom gåvor, utbyten och regelrätt handel i olika samlingar runt om i de nordiska länderna och i andra delar av världen, där många kvarlevor fortfarande finns kvar. Det finns flera samtida berättelser från 1800-tal och tidigt 1900-tal, ofta författade av insamlarna själva, som beskriver hur insamlingen av mänskliga kvarlevor kunde gå till, ofta på oetiska, kränkande och hänsynslösa sätt. Dessutom förekommer det i dessa berättelser flera exempel på protester och motstånd mot gravplundring och insamling av mänskliga kvarlevor från de berörda lokalbefolkningarna.⁴⁵

Under de senaste årtiondena har allt starkare krav på återförande (repatriering) och återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor i samlingar vid museer och institutioner i Sverige förts fram av samiska aktivister och Sametinget. Ett antal återbegravningar av samiska mänskliga kvarlevor har ägt rum i Sverige, Norge och Finland, varav den ovan nämnda återbegravningen i Lycksele i augusti 2019 har varit den hittills största i Sverige.⁴⁶ De samiska kraven anknyter till den internationella urfolksrörelsens krav på kulturella rättigheter och självbestämmande i kulturarvsfrågor, och diskussioner i många länder om repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor från framför allt olika urfolks-

43. Fredrik Svanberg, *Människosamlarna: Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950* (Stockholm 2015); Carl-Gösta Ojala, "Svenska kyrkan och samiska mänskliga kvarlevor", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* (Skellefteå 2016) s. 983–1018.

44. Olle Franzén, "Naturalhistorikern Lars Levi Laestadius", *Tornedalica* 15 (1973) s. 212–214.

45. Broberg (1981–1982); Carl-Gösta Ojala, *Sámi Prehistories: The Politics of Archaeology and Identity in Northernmost Europe* (Uppsala 2009) s. 241–272; Ojala (2016).

46. Se vidare Ojala (2009) s. 228–272; Ojala (2016); Asgeir Svestad, "Caring for the Dead? An Alternative Perspective on Sámi Reburial", *Acta Borealia* 36:1 (2019) s. 23–52.

grupper. Inom arkeologin har dessa frågor uppmärksamrats alltmer under senare år, inte minst inom det forskningsfält som på engelska kallas *Indigenous archaeology*.⁴⁷

De gamla anatomiska samlingarna i Sverige framstår för många samer som en smärtsam kränkning och pågående kolonialism, vilken forskarvärlden och den svenska staten ännu inte har tagit itu med på allvar – och de utgör en påminnelse om behovet av att kritiskt undersöka koloniala historier och relationer i Sápmi, och det förflutnas verkningar och betydelser i dag.

Avslutande ord: behovet av en kritisk granskning av svensk kolonialism i Sápmi

Insamlingen av samisk materiell kultur och av samiska mänskliga kvarlevor utgör en viktig del av de historiska relationerna mellan svenska staten, kyrkan, det svenska majoritetssamhället, forskarvärlden och olika samiska grupper. En kritisk granskning av svensk kolonialism i Sápmi, vilket även inbegriper en framtida sanningskommission, behöver utforska även denna del av de koloniala historierna och relationerna. Det är också en mycket aktuell fråga i dag, som forskare, musei- och kulturarvsarbetare behöver förhålla sig till, med krav från samiska grupper och Sametinget på större samiskt självbestämmande i kulturarvsförvaltningen, inklusive krav på återförande av samiskt kulturarv, såsom de samiska heliga trummorna, i museisamlingar och återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor från de gamla anatomiska samlingarna.

Processer som inleddes för femhundra år sedan kastar fortfarande sina långa skuggor över relationerna mellan de nordiska staterna, museerna, forskningsvärlden och Sápmi. Utan kunskap om denna djupa historia och dess nära band till exploatering av människor och djur, land och vatten, är det svårt att få till stånd en genomgripande förändring av relatio-

47. Det finns ett stort antal arkeologiska verk som behandlar frågor om *Indigenous archaeology* och debatter om repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor i samlingar. Se t.ex. Cressida Fforde, Jane Hubert & Paul Turnbull (red.), *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice* (London & New York 2002); Mille Gabriel & Jens Dahl (red.), *Utimit. Past Heritage – Future Partnerships: Discussions on Repatriation in the 21st Century* (Köpenhamn 2008); Chip Colwell, *Plundered Skulls and Stolen Spirits: Inside the Fight to Reclaim Native America's Culture* (Chicago & London 2017); Charlotta Hillerdal, Anna Karlström & Carl-Gösta Ojala (red.), *Archaeologies of "Us" and "Them": Debating History, Heritage and Indigeneity* (London & New York 2017); Paul Turnbull, *Science, Museums and Collecting the Indigenous Dead in Colonial Australia* (Cham 2017).

nerna mellan det svenska "storsamhället" och Sápmi. Återbegravningar av mänskliga kvarlevor och återbördande av enstaka samiska föremål riskerar att framstå som isolerade händelser om inte en djupare medvetenhet om de koloniala insamlingspraktikerna i Sápmi, i såväl lokala som globala sammanhang, får större utrymme i dagens debatt.